

Олекса МИШАНИЧ
(АН України, Київ, Україна)

РОЛЬ В.ГНАТЮКА В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ XIX - ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Володимир Гнатюк був і залишається одним із найавторитетніших знавців і дослідників Закарпаття за всю його історію. Протягом більше як четверті століття він успішно проводив комплексне дослідження Угорської Русі в таких ділянках, як етнографія, фольклор, література, мова, соціально-економічна історія, проблеми культурно-національного відродження та ін. Саме в той час, коли на Закарпатті під тиском угорської асиміляції доживали віку останні із могікан закарпатського будительства XIX ст., коли згасали останні вогники того культурно-просвітнього життя, що їх запалили О.Духнович, О.Павлович та інші послідовники, у сусідній Галичині з'явився вчений, що своїм життєвим і творчим подвигом зробив для Закарпаття більше, ніж університети, академії і наукові товариства тодішньої Австро-Угорщини разом узяті.

Тривалий час роль В.Гнатюка у культурно-національному відродженні Закарпаття залишалася в тіні. Причин для цього було більш ніж достатньо і крилися вони як у загальній недооцінці особи і спадщини видатного вченого, так і у тій суцільній негації цілого періоду культурної історії на західноукраїнських землях, що був зв'язаний із Науковим товариством імені Шевченка у Львові, "Літературно-науковим вісником", "Просвітою", народовством і невкладався у прокrustове ложе "революційної демократії" чи стандартизованої "прогресивності". І тільки завдяки зусиллям учених-ентузіастів України (М.Т.Яценко), Чехо-Словаччини (Микола Мушинка) і Югославії (Дюра Латяк і Юліан Тамаш) вдалося нині повернути В.Гнатюку і визначити його заслужене місце в історії української культури. Особливо треба наголосити на студіях Миколи Мушинки, які відкрили В.Гнатюка перед науковим світом. І хай його книги - "Володимир Гнатюк - дослідник фольклору Закарпаття" (Париж-Мюнхен, 1975), "Володимир Гнатюк" (Париж-Нью-Йорк-Сідней-Торонто, 1987) і "Володимир Гнатюк. Бібліографія друкованих праць" (Едмонтон, 1987) - не повністю дійшли до України, наукове значення їх від цього не знижується. Тема "В.Гнатюк і Закарпаття", чи, сказати б описово, В.Гнатюк як збирач і дослідник фольклору колишньої Угорської Русі - Закарпаття, Пряшівщини і бачвансько-сремських русинів, - знайшла у цих книгах своє зразкове висвітлення. Додати сюди щось нового важко. Спираючись на ці фундаментальні дослідження, ми хотіли б показати участь В.Гнатюка у літературному процесі Закарпаття кінця XIX - першої чверті ХХ ст., з'ясувати його роль у становленні тут нової української літератури. У своїх починаннях він не був самотнім, мав як відомих попередників (Я.Головацький, В.Лукич, М.Павлик, М.Драгоманов), так і видатних

сучасників (І.Франко, І.Верхратський, Ф.Колесса, І.Панькевич).

З перших кроків своєї наукової і збирацької діяльності на терені Угорської Русі В.Гнатюк паралельно з фольклорними записами цікавиться літературним життям, збирає давні рукописи і книги, налагоджує контакти із закарпатськими літераторами. Повз його увагу не проходить жодне видання для угорських русинів, де б воно не було здійснене і якої б теми не стосувалося.

В.Гнатюкові належить велика заслуга у збиранні і публікації пам'яток давнього письменства Закарпаття. Під час своїх фольклорних експедицій він знайшов десятки таких рукописів XVII-XIX ст., придбав їх і передав до бібліотеки Наукового товариства ім.Шевченка. Вони були частково використані І.Франком у його виданнях "Апокрифи і легенди з українських рукописів" (тт.І-V. Львів, 1890-1910) і "Карпаторуська література XVII-XVIII віків" (Львів, 1900). Та основні публікації здійснив сам В.Гнатюк: "Угроруські духовні вірші" (Львів, 1902), "Угроруський співаник Ів.Гряделевича" (ЗНТШ, т.58. Львів, 1909, с.151-157), "Збірник Петра Колочавського" (Ужгород, 1922). З його ініціативи відомий дослідник закарпатської старовини Г.Стрипський передав свою колекцію давніх закарпатських рукописів (понад 70 одиниць) Науковому товариству ім.Шевченка у Львові.

Давні рукописи цікавили В.Гнатюка не лише як пам'ятки письменства, а дивився він на них більше як на живу літературну традицію. Як відомо, твори закарпатських авторів XIX ст. не сприймалися народом, були далекими від його духовних і естетичних запитів, тому письменні селяни, священики, вчителі продовжують ще на початку ХХ ст. давню літературну традицію: переписують старі рукописні повісті, оповідання, вірші, цінюючи в них повчальний, цікавий зміст, і не менше - народну мову, зрозумілішу, ніж мова "образованного сословія" XIX ст.

Фундаментальна праця В.Гнатюка "Угроруські духовні вірші" (1902) і нині не втратила наукового значення, є зразком дбайливого ставлення вченого до пам'яток народного письменства. Публікуючи тексти 225 пісень XVII-XIX ст., В.Гнатюк високо цінував їхню мову, легку віршову форму, мало чим відмінну від форми народної поезії. На підставі знайдених і надрукованих давніх віршових текстів В.Гнатюк зробив висновок про загальний високий культурний рівень закарпатських українців XVII-XVIII ст., не нижчий від рівня сусідніх народів - угорців, словаків, поляків, румунів.

Загальний занепад культурного життя на Закарпатті почався у 30-х рр. XIX ст., але стара література продовжувала жити в рукописній формі, плекаючи давню традицію, не піддаючись ні "москвофільській" мертвеччині, ні угорській асиміляції. В.Гнатюк розумів це, тому давня література, зокрема поезія, була для нього близчою, ніж "писання" сучасників. Він передбачав, що вона стане одним із стимулів народження нового письменства Закарпаття на народній основі. І недаремно ужгородське товариство "Просвіта" у

1922 р., на зорі нової української літератури Закарпаття, випустило окремою книжкою для народного читання знайдений і опублікований В.Гнатюком у 1897 р. "Хітарський збірник" під назвою "Староруські оповідання. Лицар і смерть і другі легенди". У коротенькій передмові до публікації Іван Панькевич слушно зауважив: "А тогі, котрі не вірять, як красно писали нашим народним язиком еще в XVII і XVIII віках наші прадіди, найпридивляться тим оповіданням ближче, а може дечому доброму научаться".

Уже після перших фольклорно-етнографічних експедицій на Угорську Русь В.Гнатюк всебічно ознайомився з обставинами місцевого життя, розпізнав сили, що тримали народ в темряві, та одночасно помітив і зародки тих сил, що мали вивести цей народ на шлях національно-культурного відродження.

Показовими є дві статті В.Гнатюка, надруковані 1897 р. в чернівецькій газеті "Буковина" (№ 81 і 87-88) - "Темні духи на Угорській Русі" і "Світлі духи на Угорській Русі". Даючи нищівну оцінку "мадяронству" і "москвофільству", які йшли впарі, автор бачить у них ті "темні духи", які нездатні просвітити народ, бо вся їхня діяльність зводиться до вірного служіння чужим державним ідеям. На сцену виступає молодше покоління, яке повертається лицем до народу, бажаючи вивести його з духовної темряви. Такими "світлими духами" В.Гнатюк вважав ще молодих тоді Ю.Жатковича і Г.Стрипського, які справді багато прислужилися справі культурного відродження Закарпаття. Майже все, що вони зробили позитивного, зроблено з ініціативи і під впливом В.Гнатюка. Щоправда, не у всьому вони були послідовними та В.Гнатюкові не було більше на кого опертися.

Листування В.Гнатюка з Г.Стрипським уже відомо. До кінця життя В.Гнатюк підтримував Г.Стрипського, цікавився його науковою роботою, сподівався на його активізацію. Та після 1919 р. Г.Стрипський відійшов від українства і, пройшовши через "русофільство", зробився одним із проповідників "карпаторусинства". Йдучи за В.Гнатюком, Г.Стрипський був найбільшим прихильником давнього письменства Закарпаття і вживаної в ньому народної мови. Він переконливо обґруntував думку, що саме давнє народне письменство має бути стимулом для повернення сучасних "руських" письменників до живої народної мови. Звичайно, Г.Стрипський добре знов українську літературу, але у тих складних політичних умовах, коли угорський шовінізм досяг на Закарпатті свого апогею, не наважувався на загальноукраїнську орієнтацію. Високо оцінюючи народну мову писаних пам'яток XVI-XVIII ст., Г.Стрипський у своїй мало відомій нині праці "Старша руська письменність на Угорщині" (Ужгород, 1907, 16 с.) писав: "загальна ціха сего язика безперечно малоруська... Повторяєме: язик нашого старшого письменства повний свойствами закарпатського малоруського язика. А осе вказує на факт, што за сих давніх часів всяди однаково писали: і в нас, і за Карпатами писалося одним і тим самим письменним язиком. Се значить только, что угорські і закарпатські руснаки жили в літературній

єдності” (с.10). Г.Стрипський закликав “продовжати тути стару письменність, бо она наша” (с.12), “обновити тоті руснацько-літературні змагання, котрих розпочали наші предки і продовжати їх” (с.15). Дослідник бачив цілковитий упадок культури й освіти на Закарпатті на початку ХХ ст., тому писати літературною мовою, на його думку, не було жодної потреби, на таку літературу не було читача: “не маємо просвітних заведень, не маємо панов, не маємо книжок, то ж і не для кого по-панськи писати” (с.12). Малоосвіченному селянинові, на його переконання, досить було писати його щоденною, буденною розмовною мовою. Звідси неприйняття Г.Стрипським літературних мов - як української, так і російської.

В.Гнатюк не полемізував із Г.Стрипським, вважав його культурно-освітнію і наукову працю в тих умовах корисною. І справді, літературне життя на Закарпатті з кінця XIX ст. цілковито завмерло: не було кому писати, не було кому й читати. Саме в цей час В.Гнатюк звернувся до фольклору Закарпаття і залишив шість друкованих томів “Етнографічних матеріалів з Угорської Русі”, які є видатною пам’яткою духовного життя народу. Це видання значною мірою стало підвальною літературного відродження Закарпаття, початком його нової літератури, що заявило про себе на повний голос уже в 1920-1923 рр. Її фольклорно-етнографічна основа не піддається нині ніjakому сумніву.

Прибувши вперше на Закарпаття у 1895 р., В.Гнатюк побачив на власні очі те, про що читав у статтях М.Драгоманова про Угорську Русь: темряву, нужду, мадяризацію, брак світської інтелігенції, антінародну діяльність місцевих “москвофілів”. Його статті в “Буковині”, “Житті і слові”, “Літературно-науковому віснику”, “Записках Наукового товариства ім.Шевченка” та ін. одразу привернули до себе увагу свіжим поглядом на Угорську Русь і глибоким знанням джерел. Він був причетний до створення такого важливого документа, як стаття “І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття” (“Жите і слово”, т. V, Львів, 1896, кн. 1, с.1-9), організував український переклад і видав брошуру угорського економіста Е.Егана “Економічне положене руських селян в Угорщині” (Львів, 1901), пильно слідкував за всіма виданнями, що виходили в Ужгороді. З кінця XIX ст. і до середини 20-х рр. ХХ ст. майже не було такої книжки про Закарпаття або виданої на Закарпатті, яку б не рецензував В.Гнатюк, або вона не мала б рецензії у редактованих ним виданнях, насамперед ЛНВ і ЗНТШ. Щоправда, не було серед цих книг поважних видань, доводилось спростовувати різні ненаукові теорії, боротися з “угро-русською мізерією”, відстоювати автохтонність, національні права і мову закарпатських українців, підтримувати тут найменші світлі прояви культурно-національного життя.

В.Гнатюк звернув увагу на вчених із Закарпаття, які, вивчаючи історію краю, бодай якоюсь мірою спричинилися до утвердження правди про походження та історичний розвиток закарпатців у їх взаєминах з іншими народами. Завдяки заходам В.Гнатюка як секретаря Наукового товариства ім.Шевченка дійсними членами товариства були обрані Г.Стрипський,

В.Бирчак, І.Панькевич, які зробили чималий внесок у вивчення Закарпаття. На особливу увагу заслуговують взаємини В.Гнатюка і Ю.Жатковича. Написана на замовлення В.Гнатюка стаття Ю.Жатковича “Замітки етнографічні з Угорської Русі” була лише частково надрукована в “Етнографічному збірнику” (т.ІІ. - Львів, 1896, с.1-38). Повний її текст - “Етнографический очерк угро-русских” (135 с. рукопису) зберігається нині в рукописному відділі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Рильського АН УРСР. Її угорська публікація 1895 р. в журн. “Budapesti Szemle” залишилася майже невідомою на Закарпатті.

Культурно-національне відродження Закарпаття В.Гнатюк розглядав у контексті історії всіх австро-угорських українців. Його цікавили такі питання, як народна освіта, мова, преса, різні національні орієнтації (“москвофільство” і “народовство”), політичне життя, громадські установи, товариства, друкарні, бібліотеки, музеї, отже - весь той комплекс, що його має мати кожний народ при початках свого окремого культурного і національного життя. На Закарпатті у XIX ст. все це було тільки у зародковому стані. Місцеве руське дворянство (шляхта, немеші) поступово змадяризувалися, а основна маса руського населення залишалася темною і безсилою. З ним тримався тільки прошарок духовенства, яке відстоювало більше свої конфесійні інтереси. Національне питання для нього було байдуже.

Ідеологічно закарпатське духовенство орієнтувалося на царську Росію, шукаючи в неї захисту від мадяризації. Але практично “москвофільство” вело тут до повної мадяризації, відриву від народного життя, мови, культури, звичаїв, руських традицій. На кінець XIX - початок ХХ ст. народна освіта на Закарпатті була повністю змадяризована, всі школи переведено на угорську мову викладання. Вищої освіти не було. Деяке культурно-літературне пожвавлення середини і другої половини XIX ст. не дало для народу ніяких наслідків. Періодична преса також занепала, на початку ХХ ст. залишилися лише дві газети “Наука” і “Неділя”, які своєю програмою і мовою не сприяли національному відродженню. Так само на позиціях “москвофільської” мертвеччини перебувало “Общество ім.св. Василія Великого”. В.Гнатюк бачив цей безвідрядний стан, але не тратив надії. Подальшу долю і культурно-національне відродження Закарпаття пов’язував з галицькими і буковинськими українцями, які чи не останніми з усіх народів Австро-Угорщини заявили про себе як про окремий народ, націю. Книжка В.Гнатюка “Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880рр.)”, написана у 1910 і видана у Відні в 1916 р., є значним внеском у висвітлення важливих культурно-політичних процесів на західноукраїнських землях XIX ст., із поясненням і оцінкою тих процесів, що відбувалися й на Закарпатті - складовій частині тодішньої Австрії. Власне тут в історичному розрізі викладено концепцію національного відродження українців Австро-Угорщини. Ця концепція приймається і нині як найбільш об’єктивна і аргументована. Закарпатським українцям (за

тодішньою термінологією - угорським русинам) у ній відведено належне місце. Перша світова війна і розвал Австро-Угорщини створили закарпатським українцям нові, більш сприятливі умови для культурного і національногорозвитку, для витворення із підкарпатських русинів свідомих закарпатських українців, що протягом двох наступних десятиліть самоусвідомили себе частиною великого українського народу.

На початку 20-х років В.Гнатюк продовжував цікавитися Закарпаттям, друкував свої праці у закарпатських виданнях, писав рецензії на книги, видані в Ужгороді, листувався із представниками закарпатської інтелігенції, всіляко сприяв тому, щоб відомості про культурне й літературне відродження цього краю потрапляли в галицьку пресу. Він один із перших виступив за зміну колишньої назви "Угорська Русь" на "Підкарпатська Україна", вважаючи, що після приєднання Закарпаття до Чехословацької республіки старі назви "Угорська Русь" і "Угорська Україна" стають анахронізмами (див.: В.Гнатюк. Підкарпатська чи Угорська Україна? (В справі назви) ("Вперед", 1920, № 224; "Народна воля", 1920, № 142).

Крім уже згаданої статті про "Збірник Петра Колочавського", В.Гнатюк надрукував на Закарпатті в журналі "Підкарпатська Русь" (1923, ч.ч.1-4) одну з кращих своїх наукових праць останнього періоду життя - етнографічну розвідку "Гуцули". Ця стаття більш ніде не друкувалася, була передана для публікації в названому журналі.

У перші роки існування Підкарпатської Русі в складі Чехословацької республіки В.Гнатюка цікавлять ті ж самі проблеми національного і культурного життя, щой за часів Австро-Угорщини: історія підкарпатських русинів, їхня мова, письменство, національне пробудження, народне шкільництво. З листів до Івана Панькевича 1920-1926 рр. (збереглося 78 листів), опублікованих і прокоментованих М.Мушинкою у 1967 р. (Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, № 3. - Пряшів, 1967, с.157-214) видно, що В.Гнатюк до останніх днів життя виявляв інтерес до найменших подroбниць культурного і наукового життя Закарпаття - преси, видання книжок, культурно-освітніх товариств, бібліотек, укладання словника народної мови, збирання фольклору, народної освіти, політичної ситуації тощо. Ці листи можна вважати справжньою енциклопедією Закарпаття першої половини 20-х рр. В.Гнатюк не оминав найменшої нагоди, щоб більше дізнатися про цей край і разом з тим взяти посильну участь у налагодженні тут нового культурного і наукового життя. Крім І.Панькевича, він листувався ще з В.Бирчаком, Г.Стрипським, Ю.Жатковичем, Л.Дем'яном, В.Гренджею-Донським та іншими письменниками і культурно-освітніми діячами.

Протягом 1922-1926 рр. журнал "Літературно-науковий вісник", відповідальним секретарем якого був В.Гнатюк, надрукував понад двадцять матеріалів про Закарпаття - статей, рецензій, заміток. Його перу тут належать тільки три матеріали, а решту він замовляв закарпатським і галицьким авторам - Івану Панькевичу, Дмитрові Дорошенку, Володимиру

Залозецькому, Олесю Бабієві, Іванові Огієнку та ін. У них висвітлювалися культурні та літературні здобутки Закарпаття, рецензувалися не лише закарпатські автори, а й праці про Закарпаття чеських авторів (Карел Кадлец, Амалія Кожмінова, Йозеф Хмеларж, Станіслав Кліма, Яромір Нечас, Карел Матоушек). На перше місце ставилися проблеми історії Закарпаття, далі - проблеми народного мистецтва, мови і літератури.

В.Гнатюк включився у дискусію про автохтонність закарпатських українців, яка велася ще з XIX ст. і мала прихильників серед угорських учених, яким з політичних міркувань було вигідно доказувати, що південні схили Карпат до приходу угорців на Дунайську рівнину наприкінці X ст. не були ніким заселені, угорські королі використовували їх для полювання і лише у XIII-XIV ст. почали заселяти вихідцями з різних сторін, внаслідок чого на закарпатті виникло таке розмаїття діалектів, звичаїв, одягу. Цю теорію реанімував угорський вчений, рахівський гуцул за походженням, Олександр Бонкало, що згодом став одним із ідеологів угорського "карпаторусинізму". В.Гнатюк виступав проти статті О.Бонкала "Угорські рутени", надрукованої у берлінськім німецькомовнім журналі "Угорський щорічник" (Берлін, 1922, 1), і на підставі даних мови довів, що автохтонне слов'янське населення жило на південних схилах Карпатських гір вже кілька століть до переходу Карпат уграми. Перші руські поселення в Карпатах В.Гнатюк датує VI ст., хоч пізніші археологічні дослідження посунули цю дату назад на кілька століть. Спокуслива думка пізнього заселення Закарпаття (XIV ст.) і сьогодні не дає декому спокою, але дані наукових досліджень, зокрема археології, спростовувати не так легко. В.Гнатюк стояв у цьому питанні на правильних позиціях, захищав автохтонність та історичні традиції закарпатських українців, науково обґрунтував його культурно-історичну самобутність.

Поряд з цим знову постало проблема мови: треба було захистити мову українського населення Закарпаття як від натиску "москофілів", що нав'язували закарпатцям російську літературну мову, так і від окремих "карпаторосіїв", що схилилися до діалектних варіантів мови закарпатців. Учительський з'їзд 16-17 квітня 1920 р. прийняв для шкіл Закарпаття "малоруську мову" з етимологічним правописом. Іван Панькевич написав граматику цієї мови: "Граматика руського язика для молодших класів шкіл середніх і горожанських" (Мукачево, 1922), яка з певними змінами і еволюцією до української літературної мови і фонетичного правопису була у вжитку до 1939 р. В.Гнатюк відгукнувся рецензією на цю граматику (ЛНВ, 1923, кн. VIII, с.381-382), позитивно оцінив її, відзначивши, що її мова "є чиста, народна, українська, оперта зрештою на місцевих верховинських говорах, ідентичних із галицькими" (с.382). Рецензент вірно передбачив, що "Граматика" І.Панькевича стане основою для перелому в мовній політиці на Закарпатті і "дальший розвій мови піде своїм природним шляхом, а політичні впливи й симпатії, які доси робили стілько заколоту в питанню літературної мови й правопису, зникнуть, як зникли або зникають на інших українських землях" (с.382).

Ta і в демократичній Чехословаччині мовне питання на Закарпатті не було розв'язане до кінця. У 1924 р. В.Гнатюк на замовлення празького славістичного журналу "Словански пшеглед" написав статтю "В справі літературної мови підкарпатських русинів" (вперше надрук. у "Науковому збірнику Музею української культури в Свиднику", № 3. - Пряшів, 1967, с.19-25), у якій піддав критиці мовний хаос на Закарпатті, що почався із згоди урядових чинників. Він бачив загрозу, що несе з собою русифікація, впровадження в народні школи російської літературної мови, хоч в принципі не заперечував проти цього, якщо так забажають батьки. Природне право на Закарпатті В.Гнатюк визнавав за українською мовою "бо ж народ на Підкарп[атській] Русі український" (с.22), тому був твердо переконаний, що "літературною мовою Підкарпатської Русі буде та сама українська, що є в Галичині, на Буковині, в Київщині, на Кубані, на Зеленім Клині, в Америці" (с.25). Запорукою цього вчений вважав літературну творчість закарпатських письменників, серед яких назував Л.Чопея, Г.Стрипського, В.Гренджу-Донського.

У рецензії на "Граматику" І.Панькевича В.Гнатюк згіркотою відзначав, що на Закарпатті "не було ніякого літературного руху доси та що Підкарпатська Русь не видала ні одного правдивого письменника, хоч не більша від неї Буковина видала Федьковича, Воробкевичів, Кобилянську, Ярошинську, Гніду, Галіпа, Синюка, Кобилянського, Загула й інших" (с.382). Це твердження не означає, що В.Гнатюк не визнавав літературного руху на Закарпатті у XIX ст. Визнавав, але не вважав його за український. Нова українська література на Закарпатті почалася фактично з 1919-1920 рр., коли на літературну ниву вступили молоді сили, що почали писати живою народною мовою і орієнтувалися на загальноукраїнську літературу.

Добре знаючи стару австро-угорську систему національного гніту і економічного визиску, В.Гнатюк мало надій покладав на те, що на Закарпатті "зайде ще колись зміна на ліпше" (ЛНВ, 1922, кн.1, с.86). Та крига скресла і в нових історичних умовах почалося нове життя. Уже в 1922 р. вчений відзначав: "Як Фенікс із попелу, почали повставати всякі товариства від гуманітарних до політичних, потворилися школи, з'явилися політичні партії з партійною пресою, зродилися промислові підприємства, торговельні, банківські, заснувався музей, театр і "Просвіта"... Малий відроджувальний народний відроджуються на наших очах..." (там же, с.86-87).

Однією з перших ластівок цього відродження стала книжка Володимира Бирчака "Літературні стремління Підкарпатської Русі", яку видало ужгородське товариство "Просвіта" у 1921 р. В.Гнатюк відгукнувся на неї рецензією в ЛНВ (1922, кн.1, с.86-88), у якій позитивно оцінив "змальований повний образ тої "літератури", на яку могла здобутися та занедбана й забута країна" (с.87). Рецензент спеціально зупинився на давній літературі, у якій "пробиваються форми живої мови", назвав цілий ряд творів цього періоду, відкритих ученими в останні десятиліття. Він стримано висловився про літературу XIX ст., зважаючи на її ненародну мову, яка

наближалася до російської, або до церковнослов'янської. В.Гнатюк вважав, що у такій книжці вартобу лободати “огляд наукових праць про Підкарпатську Україну, історичних, філологічних і особливо етнографічних, які мусили також почасти причинитися до національного відродження підкарпатських українців” (с.88). В рецензії позитивно говориться про фольклористичну діяльність закарпатських авторів XIX ст., постачання ними матеріалів до збірника Я.Головацького. Найнovіші дослідження і публікації О.М.Рудлючак, О.І.Дея, Ю.Ю.Качія показали, що фольклористика Закарпаття другої половини XIX - початку XX ст. має значні здобутки. За участю В.Гнатюка і при його активному сприянні Г.Стрипський у 1921 р. завершив укладання першої на Закарпатті хрестоматії фольклору під назвою “Народна словесність Угорської Русі в історичних пам'ятках живої старини та письменства”, яка, на жаль, залишилася ненадрукованою. Рукопис нині зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Рильського АН УРСР (ф.29-3, 224). Його було надіслано до Етнографічної комісії НТШ, і Г.Стрипський сподівався на допомогу В.Гнатюка в опрацюванні текстів і виданні книги.

В.Гнатюк підтримував усі прогресивні починання на Закарпатті, спрямовані на культурно-національне відродження, розвиток народної культури, допомагав місцевим “Просвітам” у придбанні українських книжок з Галичини, давав поради молодим етнографам, листувався з письменниками. Відомо, що він сприяв фольклористичній діяльності і літературній творчості братів Івана та Луки Дем'янів. Його намір видати фольклорні записи Л.Дем'яна не вдався. До В.Гнатюка тягнулася літературна молодь Закарпаття.

1923 р. в Ужгороді вийшли дві збірки поезій В.Гренджі-Донського - “Квіти з терньою” і “Золоті ключі”, які започаткували нову українську поезію на Закарпатті. Завдяки В.Гнатюкові збірки були прорецензовані у львівському “Літературно-науковому віснику” (1923, кн.VII, с.277-278; кн.XI, с.281-282). Обидві рецензії написав відомий на той час поет Олесь Бабій. Про В.Гренджу-Донського О.Бабій говорить як про “першого національно свідомого поета” Закарпаття, а його книжки вважає “першими ластівками, віщунами весни Закарпатської України, яка переживає тепер добу відродження”. Рецензент, оцінюючи першу збірку В.Гренджі-Донського, бачив і її художню недосконалість, але високо оцінив її роль і визнав, “що в особі В.Гренджі-Донського український Парнас вітає на своєму порозі дійсно талановитого співця” і послав “молодому співцеві через зелені гори ширі слова привіту і заохоти до дальшої праці”. Щодо другої збірки - “Золоті ключі”, - то рецензент уже був більш стриманим, визнавши, що “не виявляє вона поступу й удосконалення в творчості молодого поета”. Збірки вийшли майже одночасно, про якийсь помітний поступ говорити тут важко, але його зауваження й побажання автору опановувати всіма таємницями мистецької творчості і мистецької культури були цілком справедливими.

В.Гнатюк погоджувався з такою оцінкою, бо він доручав написати рецензії О.Бабієві. З листа В.Гранджі-Донського до В.Гнатюка як редактора ЛНВ, який можна датувати травнем 1923 р. (Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН УРСР, фонд В.Гнатюка, № 155, папка 7), довідуємося, що автор надіслав на ім'я В.Гнатюка свою першу збірку і просить прорецензувати її на сторінках ЛНВ й водночас повідомляє, що 1 червня виходить вже друга збірка - "Золоті ключі". В листі В.Гренджі-Донський інформує, що свою першу збірку він написав "чистою верховинською народною мовою", щоб показати закарпатським і галицьким "москвофілам", "що між нами, українцями, жадної різниці нема, як то вони говорять. Показати, що один народ". Він пояснює свій правопис, бо писав "так, як народ говорить". Видно, В.Гнатюкові імпонувала така позиція поета і він не забарився із вміщеннем в ЛНВ відгуків на обидві збірки. В.Гнатюк знов про В.Гренджу-Донського ще до виходу його збірок на підставі газети "Русин", редактором якої був поет. У листі до І.Панькевича від 28 березня 1923 р. він запитує: "А хто такий Грендж?" (Наук.збірник МУК у Свиднику, № 3, с.180). Обидві збірки поезій В.Гренджі-Донського В.Гнатюк розписав для упорядкованого ним словника закарпатських українських говорів, виписавши з них 556 слів (там само, с.182).

Спільна праця В.Гнатюка та І.Панькевича над словником закарпатських говорів - одна із цікавих сторін культурно-національного відродження Закарпаття початку 20-х років. На жаль, ця величезна і кваліфікована робота й нині не доведена до кінця.

В.Гнатюк прихильно ставився до тих чеських учених-карпатознавців, які об'єктивно досліджували Закарпаття, були вільні від впливів політичного "москвофільства". На запрошення співпрацювати у журналі "Carpathorossica" (який так і не почав виходити) він погоджувався лише в тому випадку, "коли становище редакції не буде москвофільське" ("Науковий збірник МУК", т.3, с.194).

На початку 20-х рр. на Закарпатті поряд із відродженням народної культури почали активізуватися сили, які за допомогою чеського уряду і російських емігрантів стали в опозицію до української мови і культури. В.Гнатюк бачив ці темні сили і був переконаний, що їх можна перемогти тільки активною науковою і культурно-освітньою працею серед народу. Він розумів, що антиукраїнська традиція на Закарпатті тягнеться ще з XIX ст., але тепер вона стала небезпечною, бодо неї приєдналася "висока" політика, спрямована проти реально існуючої Української Радянської Республіки.

Ще за життя вченого, у 1923 р., на противагу народній "Просвіті" було створено культурно-освітнє "Общество им. А.Духновича в Ужгороде", яке мало дуже сумнівну програму антиукраїнського і антирадянського спрямування. У випущеній в 1925 р. (на обкладинці: 1926) брошурі "Народный катехиз" відверто декларувалося, що "русский и русин значит то самое" (с. 2), що "мы происходим от того же народа, который живет в России и называется русским" (с.22), а "главный наш враг - коммунисты и большевики"

(с.3). На запитання “кто такие украинцы?” була готова відповідь: “Это следующие враги русского народа после коммунистов” (с.5). І звичайно - “коммунисты... дали власть жидов, которые притесняют русский народ” (с.4). В.Гнатюк знов про цю “ідеологію”, рішуче відмежовувався від неї і намагався спрямувати всі наукові сили на дослідження народної культури Закарпаття, яка була й залишається українською.

Історія не повторюється, а якщо повторюється, то у вигляді фарсу. Таким фарсом є нинішнє штучне відродження “карпаторусинства”, яке відхрещується від України, намагається втворити окремий “русинський” народ з його ніби окремою культурою, мовою, літературою. Найкращою відповіддю на такі антинародні і антиісторичні заяви є науковий доробок В.Гнатюка, великого будителя і просвітителя українського Закарпаття. Його творча і збирацька спадщина є помітним внеском у славістику, стимулює нинішнє відродження традиційної культури закарпатських українців.

З наведених матеріалів досить повно вимальовується та велика роль В.Гнатюка, яку він відігравав у літературному і культурно-історичному процесі Закарпаття кінця XIX - першої чверті ХХ ст. Нема майже ні одної ділянки цього життя, у якій би він не зробив свого вагомого внеску: громадсько-політичний і просвітній рух, історія, фольклористика, етнографія, літературознавство, мова, видавничча справа. Він був покликаний історією стати справжнім будителем Угорської Русі, що назвалася ще за його життя Підкарпатською, а згодом - Закарпатською Україною.

Подвижницька праця В.Гнатюка і її значення для Закарпаття були високо оцінені вже сучасниками вченого. І.Панькевич у 1926 р., пишучи про зв'язки І.Франка із Закарпаттям, окрім зупинився на ролі В.Гнатюка як фундатора закарпатського українознавства: “Українофільські симпатії і зворот до народного почалися лише з початком 1900-их років після екскурсії Вол.Гнатюка на Закарпатті... Вол.Гнатюк побіч своїх дослідів над фольклором Закарпаття, своїми особистими зносинами з поодинокими людьми свідомо працював над порозумінням нашої народної течії, над зрозумінням, що й мова нашого народу здатна стати літературною, дальнє над тим, щоби й на Закарпатті ішла праця через народ у народ” (ЛНВ, 1926, кн.VII-VIII, с.293).

Багато наукових проблем, порушених і розв'язаних В.Гнатюком свого часу, залишаються актуальними й нині. Ті темні сили, що чинили перешкоди фольклорно-етнографічним експедиціям і дослідженням вченого, намагаються нині піддати сумнівам природний процес функціонування на Закарпатті української мови і літератури. Народознавчі праці В.Гнатюка, його фольклорні публікації, дослідження історії, суспільної думки, мови, літератури складають надійну основу українського карпатознавства, утверджують на Закарпатті українську національну свідомість, демонструють українську модель культури в її історичному розвитку.